

گذری بر تاریخچه کتابخانه آستان قدس رضوی بر پایه اسناد دوره صفوی تا قاجار به مناسبت هفته کتاب

از عرض نویسی تا برگزاری جلسات متولی در کتابخانه

محمد حسین مروج کاشانی | بررسی کتابخانه‌ها می‌تواند ما را با رویکرد گذشتگان نسبت به فناوری، علم و اندیشه آگاه کرده و در تبیین هویت ملی و دینی ما اثرگذار باشد. یکی از کتابخانه‌هایی که در طول اعصار و ادوار گوناگون تاکنون پابرجا مانده، کتابخانه آستان قدس رضوی است. این کتابخانه که به برکت وجود بارگاه ملکوتی امام رضا(ع) و بر پایه وقف شکل گرفته، ازجمله مهم‌ترین کتابخانه‌های ایران و جهان اسلام است که قدمتی چند صدساله دارد.

به مناسبت هفته کتاب، در این گزارش به بررسی بعضی از موضوعات و مفاهیم مرتبط با کتاب، کتابداری و کتابخانه در این مجموعه قدیمی و ارزشمند در نهاد آستان قدس رضوی در دوران‌های قدیم می‌پردازیم. گفتنی است در تهیه این نوشتار از کتاب تاریخچه کتابخانه آستان قدس رضوی (بر پایه اسناد از دوره صفوی تا قاجار یعنی سال‌های ۹۰۷ تا ۱۳۴۴ هجری قمری) نوشته دکتر الهه محبوب فریمانی، رئیس اداره اسناد در مدیریت امور اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی بهره گرفته شده‌است.

■ وقف‌نامه‌ها؛ نخستین منبع برای کتاب‌های وقفی حرم مطهر رضوی

بررسی پیشینه منابع مرتبط با فعالیت‌های کتابخانه‌ای در دوره صفویه و افشاریه، حاکی از آن است که اشاره مختصری به کتابخانه آستان قدس در این منابع شده و اساس بدست آوردن اطلاعات و نگارش تاریخ کتابخانه بر اسناد و نسخه‌های خطی و تعداد اندکی وقف‌نامه و کتابچه موقوفات استوار بوده‌است. در همین زمینه، بهترین منابع درخصوص فعالیت‌های مرتبط با کتاب و کتابخانه در آن دوران، کتاب‌هایی است که بر حرم مطهر و کتابخانه وقف شده‌است. نخستین کتاب‌های وقفی، قرآن‌ها و جزوه‌های قرآنی است که واقفان، یادداشت‌ها و وقف‌نامه‌هایی رو یا پشت جلد آن‌ها نوشته و قصد خود را از وقف بیان کرده و شرایطی را برای استفاده برشمرده‌اند. این منابع نشان می‌دهد به‌طور مکتوب، از چه زمانی کتابخانه حرم مطهر به‌عنوان محلی برای وقف قرآن وجود داشته و پیش از آن چه کتاب‌هایی، چگونه و توسط چه کسانی وقف حرم مطهر می‌شده‌است، تا این‌گونه بتوان تاریخ تأسیس کتابخانه حرم مطهر را برآورد کرد.

■ «عرض نویسی» در کتابخانه به چه معناست؟
عرض نویسی در واقع یادداشت بازدید، کنترل نسخه و ثبت و

ضبط آن بوده‌است که برای حفظ و نگهداری بیشتر و نظارت بر کتاب‌ها صورت می‌گرفته‌است. در بعضی از موارد و منابع، این واژه مترادف با «رف‌خوانی» یا «شلف خوانی» به کار برده شده‌ است، رف‌خوانی به اختصار عبارت است از فرایند کنترل منابع کتابخانه‌اعم از مجموعه‌سازی، به‌روزرسانی، هماهنگ‌سازی و مرتب‌سازی کتاب‌ها. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای رف‌خوانی، بررسی کتاب‌های مفقود یا جا به جا شده در قفسه‌هاست. این امر به‌ویژه در مورد کتابخانه‌های وقفی از اهمیت بیشتری برخوردار بوده‌است، زیرا این نوع منابع باید در جایی ثبت شده‌و در حفظ و جلوگیری از گم شدن آن اهتمام ورزید. نکته اساسی اینکه متولی این آستان مبارک، مسئولیت و تولیت تمامی منابع موجود در آستان قدس را برعهده داشته و بر همین اساس در آن دوران (صفویه تا قاجاریه)، این کار (عرض نویسی) توسط تولیت یا نماینده‌اش انجام و یادداشتی با عنوان «به تاریخ ... داخل عرض شد» در اول صفحه یا پشت جلد و یا برگ دوم نسخه درج و مهر زده می‌شده‌است.

■ حضور تولیت آستان قدس در کتابخانه

گاهی برخی از جلسات متولی (تولیت) آستان قدس رضوی در کتابخانه تشکیل می‌شده‌است. معمولاً تولیت هفته‌ای سه

روز به کتابخانه می‌آمده و برخی جلسات در کتابخانه تشکیل می‌شده‌است. (سند شماره ۵۳۱۸) این جلسات با برای رسیدگی و پرداختن به امور کتابخانه و بازدید از کتاب‌ها(عرض) بوده و یا مربوط به سایر امور آستان قدس می‌شده‌است. گاهی اوقات تولیت برای مطالعه کتاب، قرآن و بازدید فهرست‌ها و یا هنگام عرض دید کتاب‌ها (سال ۱۲۹۷ هجری قمری) به کتابخانه می‌آمده‌است. (سندهای شماره ۴۳۴۸ و/ ۲۰۲۰) در اوقاتی که تولیت به کتابخانه می‌آمده، رئیس کتابخانه برخی از کمبودهای موجود را مطرح می‌کرده‌است.

در مجالس کتابخانه، اعمالی چون اعطای خلعت از طرف تولیت به سایر کارکنان آستان قدس برگزار می‌شده‌است. (سند ۱۶۶۷۸) همچنین برخی از فرامین متولی در کتابخانه صادر می‌شده‌است. (سند ۲۳۸۸۷/۱۸) البته این فرامین ربطی به امور کتابخانه نداشته‌است. مثلاً دستور متولی برای پرداخت انعام به مستأجر یکی از موقوفات که دستور آن در کتابخانه صادر شده‌است. (سندهای شماره ۱۶۳۶۷ و ۱۴۹۷۷)

■ محل نگهداری، چیدمان و طبقه‌بندی کتاب‌ها

تا پیش از تأسیس کتابخانه جدید در دوره قاجار، تمامی قرآن‌ها و کتاب‌ها در یک محل نگهداری می‌شده‌است.

نداشته و بنا بر نیات و شروط واقف و یا مسائل دیگر انجام می‌شده‌است.

در مورد مهلت امانت کتاب هم باید گفت این مدت، تابع ضوابط خاصی نبوده و طبق شروط واقفان عمل می‌شده‌ است. معمولاً مدت این زمان بین سه تا چهار ماه بوده‌ است. البته امانت گیرنده می‌توانسته زمان آن را تمدید کند و یا کتاب مربوط را تحویل دهد. در یکی از قبض‌های امانت آمده بعد از رفع نیاز، کتاب را برگرداند و یا هر وقت کتابدار، کتاب را لازم داشته باشد، برگرداند. (سال ۱۲۶۱ قمری، سند ۵۲۸۶۷) در مورد زمان مطالعه هم این امر در مورد قرآن‌ها به کار می‌رفته و شرطی بوده که از طرف واقفان مطرح می‌شده و بیشتر مربوط به تلاوت قرآن در ماه مبارک رمضان بوده‌ است. به این صورت که قرآن فقط برای تلاوت در این ماه شریف به امانت داده شود. گاهی هم خواندن قرآن در قبوض مشخص می‌شده، مثلاً «... جهت تلاوت قرآن در صبح و شام، قرآن امانت داده می‌شود...». (سند ۲۶۹۰۹/۴)

■ آشنایی با برخی واژه‌ها، عناوین و اصطلاحات

در اینجا مناسب است به برخی از واژه‌ها، اصطلاحات و عناوین مربوط به کتاب، کتابخانه و کتابداری که با مراجعه به این کتاب (تاریخچه کتابخانه آستان قدس رضوی) به آن‌ها برمی‌خوریم اشاره شود. انطباعی: چاپی. باسمه‌چی:

متصدی عمل باسمه (چاپ و طبع). بظانه: آستر.

خیاطه: به معنی دوختن و خیط به معنای نخ است. یک لغت عربی که برای عطف کتاب گویند. امروزه به آن ته‌بندی می‌گویند. کاغذ فستقی: نوعی مرغوب از کاغذ سمرقندی و مفهوم آن به مناسبت رنگش است.

شنجراف: (شنگرف) خط‌های سرخ رنگ در نسخه‌های خطی. طخرا: نوعی از خط که بر فرامین شاهان می‌کشیدند.

کتاب الله قلمی: قرآن خطی. محشا: حاشیه نوشتن بر کتاب، تحشیه. وصالی: ترمیم بخش‌های ریخته وسط یا کنار اوراق کتاب یا قبالة و امثال آن. قطع بیاضی: به شکلی از کتاب گشته می‌شود که از طرف طول باز شود و از سوی عرض، شیرازه‌بندی و ته‌بندی شده باشد.

قطع سفینه: نوعی قطع تفننی و نادر که به هنگام گشودن و مطالعه کردن، کشتی‌گون و پروانه‌ای شکل می‌شود.

۳۷- املاک متقاضیان واقع در قریه تازه آباد پلاک ۲۹ اصلی بخش ۳ فرعی خدیجه کاردانان به کد ملی ۳۲۱۷۰۵۷۳۴ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۶۱/۰۶ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۸- املاک متقاضیان واقع در قریه تازه آباد پلاک ۲۹ اصلی بخش ۳ فرعی مهدی عباسی دزفولی به کد ملی ۲۰۰۵۱۴۷۰۴ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۵۲۵/۶۲ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۹- املاک متقاضیان واقع در قریه تازه آباد پلاک ۲۹ اصلی بخش ۳ فرعی رحمت اله اسحاقی به کد ملی ۴۸۹۸۳۸۲۱۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۰۶/۶۴ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۴۰- املاک متقاضیان واقع در قریه قلعه گردن پلاک ۴۴ اصلی بخش ۳ فرعی فریدون عبدالله پور به کد ملی ۲۲۱۸۰۷۳۹۷۸ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۱۹۴۹/۵۲ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۴۱- املاک متقاضیان واقع در قریه شمس آباد پلاک ۱۱۴ اصلی بخش ۳ فرعی بهزاد نیک کار به کد ملی ۰۰۴۶۲۵۳۹۴۵ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۳۳۹/۲۴ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۴۲- املاک متقاضیان واقع در قریه شمس آباد پلاک ۱۱۴ اصلی بخش ۳ فرعی حسین واجدی دریان به کد ملی ۰۰۶۱۵۷۷۷۸۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۱۴/۳۸ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

لذا به موجب ماده ۳ تعیین تکلیف وضعیت ثبتی اراضی و ساختمان های فاقد سند رسمی و ماده ۱۳ آئین‌نامه مربوط به این آگهی در دو نوبت به فاصله ۱۵ روز از طریق روزنامه محلی و کثیرالانتشار در شهر منتشر و در روستا علاوه بر انتشار آگهی رأی هیات الصاق تا در صورتی که اشخاص ذینفع به آرای اعلام شده اعتراض داشته باشند باید از تاریخ اولین انتشار آگهی و در روستاها از تاریخ الصاق در محل تا دو ماه اعتراض خود را به اداره ثبت محل وقوع ملک تسلیم و رسید اخذ نمایند. معترض باید ظرف یک ماه از تاریخ تسلیم اعتراض مبادرت به تنظیم دادخواست به دادگاه عمومی محل نماید و گواهی تقدیم درخواست به اداره ثبت محل تحویل دهد که در این صورت اقدامات ثبت موکول به ارائه حکم قطعی دادگاه است و در صورتی که اعتراض در مهلت قانونی واصل نگردد یا معترض گواهی تقدیم دادخواست به دادگاه عمومی محل ارائه نکند اداره ثبت مبادرت به صدور سند مالکیت می‌نماید و صدور سند مالکیت مانع از مراجعه متضرر به دادگاه نیست. بدیهی است برابر ماده ۱۳ آئین‌نامه مذکور در مورد قسمتی از املاکی که قبلاً اظهارنامه ثبتی پذیرفته نشده واحد ثبتی با رأی هیات پس از تنظیم اظهارنامه حاوی تحدید حدود مراتب را در اولین آگهی نوبتی و تحدید حدود به صورت همزمان به اطلاع عموم می‌رساند و نسبت به املاک در جریان ثبت و فاقد سابقه تحدید حدود واحد ثبتی آگهی تحدید حدود را به صورت اختصاصی منتشر می‌نماید.

شناسه آگهی: ۲۰۵۰۷۳۸

انتشار نوبت اول: ۱۴۰۴/۰۸/۲۶

انتشار نوبت دوم: ۱۴۰۴/۰۹/۱۰

صفر رضوانی گیل کلانی

معاون مدیرکل و سرپرست اسناد و املاک تتکابن

مساحت ۴۰۰ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۴- املاک متقاضیان واقع در قریه میانکوه سفلی پلاک ۲۰۳ اصلی بخش ۳ فرعی مینا مشایخیان به کد ملی ۲۲۱۹۱۴۳۴۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۷۹/۴۶ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۵- املاک متقاضیان واقع در قریه برسه پلاک ۲۱۶ اصلی بخش ۳ فرعی اسمعیل طاهریان به کد ملی ۰۰۵۰۷۴۹۵۹۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۷۱۳/۰۸ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۶- املاک متقاضیان واقع در قریه برسه پلاک ۲۱۶ اصلی بخش ۳ فرعی اسمعیل طاهریان به کد ملی ۰۰۵۰۷۴۹۵۹۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۹۶/۴۶ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۷- املاک متقاضیان واقع در قریه برسه پلاک ۲۱۶ اصلی بخش ۳ فرعی اسمعیل طاهریان به کد ملی ۰۰۵۰۷۴۹۵۹۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۵۱۶/۸۹ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۸- املاک متقاضیان واقع در قریه برسه پلاک ۲۱۶ اصلی بخش ۳ فرعی طاهره خسروی رودسری به کد ملی ۲۲۱۹۰۷۳۳۵۹۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۴۴۳/۹۵ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۹- املاک متقاضیان واقع در قریه برسه پلاک ۲۱۶ اصلی بخش ۳ فرعی علی اکبر مشایخیان به کد ملی ۲۲۱۹۲۹۷۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۵۲۴/۷۷ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۰- املاک متقاضیان واقع در قریه برسه پلاک ۲۱۶ اصلی بخش ۳ فرعی فاطمه خسروی رودسری به کد ملی ۲۲۱۷۹۲۰۹۴۴۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۱۲۲۳/۱ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۱- املاک متقاضیان واقع در قریه همشور پلاک ۳۰ اصلی بخش ۳ فرعی رحمت اله اسحاقی به کد ملی ۴۸۹۸۳۸۲۱۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۷۶۶/۰۲ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۲- املاک متقاضیان واقع در قریه همشور پلاک ۳۰ اصلی بخش ۳ فرعی رحمت اله اسحاقی به کد ملی ۴۸۹۸۳۸۲۱۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۶۰۰۲/۸۲ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۳- املاک متقاضیان واقع در قریه همشور پلاک ۳۰ اصلی بخش ۳ فرعی رحمت اله اسحاقی به کد ملی ۴۸۹۸۳۸۲۱۵۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۴۸۵/۹۳ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۴- املاک متقاضیان واقع در قریه همشور پلاک ۳۰ اصلی بخش ۳ فرعی معصومه اسحاقی به کد ملی ۰۳۱۱۹۵۹۱۵۶۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۷۲۲۱/۸۲ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۳۵- املاک متقاضیان واقع در قریه همشور پلاک ۳۰ اصلی بخش ۳ فرعی لیلی تقی خانی به کد ملی ۰۰۷۳۹۲۲۹۵۱۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۴۰۱/۴۰ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۳۶۰/۵ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۱- املاک متقاضیان واقع در قریه توساکله پلاک ۵۸ اصلی بخش ۳ فرعی ناهیده شری زاده قزلبچه به کد ملی ۱۳۷۶۴۵۲۲۲۷ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۴۲۰ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۲- املاک متقاضیان واقع در قریه توساکله پلاک ۵۸ اصلی بخش ۳ فرعی رضا داوران به کد ملی ۰۰۶۹۶۳۷۰۰۲ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۳۶۲/۹۸ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۳- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی ندا مجدی به کد ملی ۲۲۱۰۵۱۸۱۷۱۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۸۹/۱۱ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۴- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی علی اصغر امینی به کد ملی ۰۰۴۱۸۸۸۸۱۰۲ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۸۹/۱۱ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۵- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی مرتضی برای به کد ملی ۰۰۵۸۰۶۷۴۲۶۰۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۶۹/۳۵ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۶- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی جواد مجدی به کد ملی ۲۲۱۰۲۷۳۵۰۱۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۴۳/۰۸ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۷- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی ابراهیم مجدی به کد ملی ۲۲۱۹۳۲۱۸۰۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۳۳/۴۹ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۸- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی رمضان مجدی به کد ملی ۲۲۱۸۱۵۴۷۳۰۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۴۴/۹۵ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۱۹- املاک متقاضیان واقع در قریه شبرج محله بزرگ پلاک ۱۲۸ اصلی بخش ۳ فرعی گل بهار مجدی به کد ملی ۲۲۱۹۳۳۲۱۴۴۰۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۲۴۳/۴۸ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۰- املاک متقاضیان واقع در قریه میانکوه سفلی پلاک ۲۰۳ اصلی بخش ۳ فرعی فاطمه خسروی رودسری به کد ملی ۲۲۱۷۹۲۰۹۴۴۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۵۷۳/۲۲ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۱- املاک متقاضیان واقع در قریه میانکوه سفلی پلاک ۲۰۳ اصلی بخش ۳ فرعی اسمعیل طاهریان به کد ملی ۰۰۵۰۷۴۹۵۹۵۰۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۵۶۸/۶ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۲- املاک متقاضیان واقع در قریه میانکوه سفلی پلاک ۲۰۳ اصلی بخش ۳ فرعی طاهره خسروی رودسری به کد ملی ۲۲۱۹۰۷۳۳۵۹۰۰۰ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به مساحت ۵۰۰ مترمربع انتقالی از مالک رسمی

۲۳- املاک متقاضیان واقع در قریه میانکوه سفلی پلاک ۲۰۳ اصلی بخش ۳ فرعی فاطمه خسروی رودسری به کد ملی ۲۲۱۷۹۲۰۹۴۴۰۱ نسبت به شش دانگ یک قطعه زمین با کاربری کشاورزی به